

З ІСТОРІЇ ВИДАННЯ ЧЕРНІГІВСЬКИХ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ КАТЕРИНИ Й ХОМИ КОЦЮБІНСЬКИХ

На підставі листів, літературознавчих праць наукового співробітника Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського К. Я. Коцюбинської (1893–1963) та інших архівних матеріалів зроблено спробу показати внесок її та Х. М. Коцюбинського у становлення коцюбинськознавства, їхню роль у вшануванні та збереженні пам'яті видатного українського письменника в умовах тоталітарної комуністичної доби.

Ключові слова: епістолярій, архів, рецензія, монографія, музей, текстологія.

Sydir Kiral'. From the history of editing Chernihiv collections of papers: based on the archival materials of Kateryna Kotsyubyns'ka and Khoma Kotsyubyns'kyi

Based on the letters and critical studies by the researcher K. Kotsyubyns'ka (1893–1963) from M. Kotsyubyns'kyi Chernihiv literary-memorial museum and other archival materials the author makes an attempt to show her contribution and the contribution of Khoma Kotsyubyns'kyi to the establishment of Kotsyubyns'kyi studies, as well as their role in honoring and preserving the memory of the great Ukrainian writer in totalitarian communist era.

Key words: correspondence, archive, review, study, museum, textual studies.

*Світлій пам'яті видатного українського
літературознавця, текстолога,
шевченкознавця Віктора Дудка,
який на 55-му році життя
відійшов у вічність, присвячую*

Михайлина Коцюбинська у “Книзі споминів” зауважила, що її мати Катерина Яківна роботу в Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського вважала “сродною працею”, “роковану їй долею”. Саме в музеї, зізнавалася мати у своїх щоденниках, “почувала себе як диригент ув оркестрі” [10, 17]. На жаль, науковий доробок цієї невтомної працівниці, як і Хоми Коцюбинського, діяльність у контексті тогочасної суперечливої доби на ниві літературознавства та музейництва практично недосліджені. Не вивчено їхні творчі та особистісно-ділові контакти з багатьма видатними письменниками, науковцями, громадсько-культурними діячами, серед яких слід назвати П. Тичину, М. Рильського, Ю. Яновського, Л. Смілянського, В. Касіяна, М. Калаушина, Н. Калениченко, С. Маслової, І. Айзенштока, Л. Білецького, М. Шагінян та багатьох інших. Вважаю, що їхнє листування, документи, газетні та журнальні публікації, замітки, щоденникові записи варто опублікувати окремим виданням, яке заповнить іще одну лакуну в нашій культурі.

У передмові до третього наукового збірника “М.Коцюбинський і Західна Україна” (Уфа, 1943) Л. Смілянський високо оцінив подвижницьку працю його упорядників – Хоми та Катерини Коцюбинських, натоді директора та старшого наукового співробітника Чернігівського музею. Значну частину збірника становило листування М. Коцюбинського з І. Франком, В. Гнатюком, О. Кобилянською та О. Маковеєм. Л. Смілянський наголошував, що саме в листах “покояться нетлінні думки” їх автора, і навіть з одного випадково збереженого в архівах листа, “як з однієї бризки розбитого дзеркала, явиться нашому сучасникові милий образ улюбленого письменника”, який “наче новий і новий порух його пульсу, щораз дужче, чіткіше оживає” [23, 5]. У листах Катерини Яківни (1893–1963, до заміжжя – Бедрізової) та Хоми Михайловича (1870–1956) також “покоїться” чимало цінної інформації про становлення коцюбинськознавства та історію вшанування пам'яті видатного письменника.

Із листів К. Коцюбинської, зокрема до Ніни Калениченко (1922–2008), за висловом І. Денисюка (1924–2009), “одинокого мужчини на всю Україну в науці

літературознавчій”, найавторитетнішого коцюбинськознавця, справді постає “милий образ” вірменки за походженням, яка все свідоме життя присвятила служінню музейній справі, досконало опанувала українську мову, підготувала ґрунт для подальшої наукової діяльності та едиційної практики тим, хто вивчав і вивчатиме життя і творчість М. Коцюбинського.

До Чернігова родина Коцюбинських переїхала 1934 р. після вимушеного звільнення з роботи у Вінницькому музеї. Підставою для цього послужило те, що за наказом наркома освіти УРСР В.Затонського цього року проводилась перевірка роботи музею щодо його “ідеологічного спрямування”. За результатами перевірки Роман Коцюбинський, найменший син письменника, спільно з якимсь П.Петренком опублікував розлогу розгромну статтю “Проти українського націоналізму в музейній справі” в обласній партійній газеті “Більшовицька правда”. З її змісту музей постає осередком “українських націоналістів”, які, “цілком зрозуміло, висвітлювали творчість письменника з ворожих пролетаріатові позицій”. Вина ж К.Коцюбинської як директора музею полягала в тому, що не було дотримано принципу партійності у висвітленні спадщини письменника: відсутні “гасла цитат з творів Маркса–Леніна–Сталіна”, “весь матеріал музею не подано на тлі класової боротьби за відповідної історичної доби”, але “використано націоналістичні настанови В.Коряка” у висвітленні життя і творчості М.Коцюбинського, відповідно “письменник подається як інтелігент-занепаднак, і фетишизується естетичне милування Коцюбинського природою, зокрема квітами” (!!!). Одним словом, усю експозицію було так побудовано, що у відвідувача, буцімто, могло скластися уявлення про те, що “керівником революції на Україні були не більшовики, а українські націоналісти”. Тим паче, що експозиційний розділ “Боротьба за Коцюбинського” “майже цілком заповнений націоналістичним мотлохом таких апологетів націоналізму, як Грушевський, Лозінський, Леонтович, Старицька-Черняхівська, Єфремов”, який комісія вважала за свідому “широку популяризацію автури українського фашизму” директором музею. Особливо “ідеологічно шкідливою” була схема “М. Коцюбинський і шляхи тогочасної української інтелігенції”, яку розробила К. Коцюбинська й опублікувала у виданому 1934 р. альбомі “Будинок-музей М. Коцюбинського”. Р.Коцюбинський та його співавтор твердили, що “схема безглузда й політично шкідлива, бо говорить про якісь неіснуючі шляхи “української інтелігенції””, у ній “не подається критична оцінка “Просвіти”, “Братства тарасівців”, “не виявлено і класової суті української націоналістичної інтелігенції – представниці куркульства, поміщиків та буржуазії” [11].

Відповідно до постанови №7 “Про музей та Заповідник М.Коцюбинського” Вінницького обласного відділу освіти від 10 липня 1934 р. Катерина Яківна вважалася звільненою з посади завідувача з 20 червня 1934 р. за те, що “не забезпечила політичного та наукового керівництва” музею. У родинному архіві збереглася пояснювальна записка-відповідь К.Коцюбинської від 14 серпня 1934 р., у якій на 5-ти сторінках машинописного тексту докладно спростовано всі безглузді звинувачення щодо “ідеологічно-шкідливих настанов та хиб, знайдених в експонатах музею” [1]. Тенденційність у висновках комісії про роботу К.Коцюбинської була настільки очевидна, що “навіть і книга відвідувачів використана як негативний документ про Музей”. В акті обстеження, зауважує К.Коцюбинська, цитуються “вражіння двох малописьменних людей, що не зуміли висловити своїх екзальтованих почувань”, але свідомо “омінаються думки критиків-марксистів, письменників, відомих громадських діячів, чії захоплення обґрунтовані й авторитетні” [1, арк. 5].

Тією ж постановою звільнено з посади директора Заповідника Хому Михайловича з метою “економії коштів”. Посаду ліквідували, а керівництво Заповідником підпорядкували новому директорові Р. Коцюбинському. Пунктом четвертим цієї ж постанови Х. Коцюбинського було призначено на новостворену

посаду “завідуючого господарством музею” з оплатою праці 300 крб. на місяць [14, арк. 22]. Можна лише уявити, як пережило подружжя й безпідставне звільнення з роботи, і такі страшні на той час ідеологічні звинувачення, які здебільшого увінчувалися арештом із подальшими репресіями, а то й розстрілом. Ця подія чорним карбом позначилася на подальшій долі К. Коцюбинської, яка, як свідчать її щоденникові записи, “працювала над собою в розумінні розширення комуністичних знань”, намагалася “зануритися в марксизм і лєнізм” для “марксистського освітлення творчості Коцюбинського”. Як зауважує М. Коцюбинська, що в цій “усвідомленій необхідності” попри кон’юнктуру був і “елемент щирости, і то значний”, адже мати ніколи “не могла побороти підсвідомого, а то й усвідомленого остраху перед офіціозом, перед комісіями, ревізіями тощо”, вона їх боялася упродовж усього життя [10, 149]. Події у Вінниці для батьків Михайлини – це як грім з ясного неба, “незбагненна вселенська несправедливість”, їм було важко, а то й неможливо збагнути це відлучення від музею, котре тоді “зблизька сприймалося як такий собі сатанинський акт, сплеск дикої несправедливости, театр абсурду”, в якому вони отримали жорстокий “урок “реальної політики” тогочасної комуністичної влади [10, 161].

У родинному архіві Коцюбинських зберігається лист-спростування Хоми Михайловича до редакції газети “Більшовицька правда” [12]. Цей унікальний документ тоталітарної доби фіксує не лише трагічні колізії конкретних людей (навіть таких знаних, як Коцюбинські), а й сталінської доби загалом, у якій не існувало жодних моральних норм. Уважалося “достоїнством” і “комуністичною пильністю” те, коли за доносом сина, дружини, сестри, брата, племінника могло обірватися людське життя. Уся абсурдність часу полягала в тому, що невдовзі й сам Р. Коцюбинський потрапив до списку неблагонадійних і був звинувачений у націоналізмі, заарештований, а 27 вересня 1937 р. – розстріляний.

Від такого трагічного фіналу родину Хоми Коцюбинського врятував, мабуть, сам Господь. Згаданий вище лист брата “революційно-демократичного письменника” вартий уваги ще й тому, бо правдиво відтворює мовну ситуацію в радянській Україні на прикладі, здавалось би, української Вінниці, де “в установах, серед громадян абсолютно не чути української мови, не видно інтересу до укр[аїнської] літератури, Коцюбинського не знають” [12]. Життя нинішньої Вінниці, на жаль, не спростовує сумного твердження Х. Коцюбинського. Варто наголосити й на тому, що навіть такий, на перший погляд, невинний вислів Х. Коцюбинського про панування “національного духу” (тобто, патріотичного, “радянського”!) в одній із вінницьких шкіл, про що він писав ще 1926 р. у статті “Кілька слів про мого брата”, став згодом серйозним звинуваченням у так званому “українському буржуазному націоналізмі”.

Зміст листів К. Коцюбинської дає підстави твердити, що в Чернігові Н. Калениченко вперше побувала восени 1954 р. під час ювілейної наукової конференції з нагоди сторіччя М. Коцюбинського. Активне листування між науковцями припадає саме на середину 1950-х років, коли Ніна Луківна завершувала роботу над монографією про життя і творчість М. Коцюбинського, а Катерина Яківна плідно працювала над підготовкою тритомного видання творів письменника під орудою академіка П.Тичини.

17 лютого 1955 р. “Літературна газета” вмістила статтю Н. Калениченко “Після відвідання музею”, яку ще в листопаді 1954 р. надіслала Коцюбинським, сказати б, для “погодження”, аби, ймовірно, не зашкодити справі, оскільки в ній ішлося про чимало болючих питань щодо діяльності закладу. Наскільки авторитетним для адресатів було слово Н.Калениченко свідчить їхня емоційна реакція – “прочитала з насолодою”, а Хома Михайлович уважав, що цю статтю треба надіслати секретареві ЦК КП(б) України І. Назаренку для вирішення порушених у статті питань. Є підстави думати, що “Літературна газета”

опублікувала не весь текст статті, адже в листі до Н. Калениченко від 22 січня 1955 р. К. Коцюбинська прохала, аби “весь матеріал потрапив до Назаренка обов’язково”.

Ішлося, насамперед, про те, що Х. Коцюбинський був незадоволений тим, як велася реконструкція надгробка на могилі письменника на Болдиній горі, чого він домагався упродовж майже 20-ти років. Так, зокрема, за проектом архітектора Я. Ковбаси, “бюст обернений не до стежки, по якій йде народ, а до плит. Як кажуть автори проекту, це могильний надгробок, і він повинен дивитися на могили” [14.01.1955]. Хома Михайлович уважав таке розміщення бюсту неправильним, наполягав на перегляді цього рішення перед місцевим керівництвом та київською центральною владою (партійною й виконавчою), однак його клопотання були безуспішні. Отож він шукав найменшої нагоди якимось чином вплинути на хід подій через знаних людей. Наприклад, директор Пушкінського дому в Ленінграді М. Калаушин, “довідавшись про це безглуздя з пам’ятником, радив написати до тт. Александра або Кожанова в Москву” [22.01.1955]. Як люди інтелігентні, Коцюбинські вирішили залагодити це питання спочатку у “своєму ЦК”. На жаль, стан здоров’я Хоми Михайловича не сприяв тому, аби він міг вирушити до Києва для позитивного вирішення питання. Як згадує Михайлина Коцюбинська, її батько був “людиною практичною і напрочуд енергійною, з природним розумом, <...> умів <...> “пробити дорогу” до будь-якого недоступного та непоступливого начальства, добути для музею все можливе й неможливе” [10, 11]. Знаючи, що для Н.Калениченко та її чоловіка Л.Коваленка “питання це <...> не байдуже”, він уповноважує їх на повній довірі передати листа міністрові культури України К.З.Литвину. Доручення було виконане бездоганно, однак міністр невдовзі відписав, що “...ніяких змін бути не може, бо це надгробок”, не допомогло й “своє ЦК” (у що щиро вірив!), бо, як і варто було сподіватися, “тов. Назаренко пристав до рішення Ради М[ініст]рів” [11.12.1955].

Хома Михайлович завважував, що широкий загал не зрозуміє, чому плита зі словами М. Горького “Большого человека потеряла Украина...” розміщена між могилами подружжя Коцюбинських, а сам постамент високий, і з “близької відстані важко його побачити”. Зрештою, не подобався йому й сам вигляд погруддя. К.Коцюбинська в одному з листів до Н. Калениченко переповідає слова Хоми Михайловича від побаченого ним витвору мистецтва: “Він вражає його негативно: нема натхнення в лиці, очі якісь неприродні, широко розкриті, вуса підкручені надто, губи “бантиком”. Таке враження, що умисне бюст обернули в бік могил, щоб його нелегко було розглянути як слід” [22.01.1955]. Ця справа з пам’ятником, скаржилася К. Коцюбинська, забрала в подружжя чимало сил і здоров’я, адже мріялося про гідний надгробок, вони усвідомлювали як відповідальність перед громадою, так і своє безсилля щось змінити, коли все вирішувалося “зверху” й остаточно (на жаль, традиції непорушні!). Індульгенцією від “громадського протесту” був для них (а тепер уже для нас щодо оцінки їх діяльності) “офіційний лист” байдужих радянських чиновників від культури, який нині вже має “торкатися нас”, аби таких діячів не було біля керма міністерства культури!

Згадана вище стаття Н. Калениченко окреслює те коло питань, яке обговорювалося в Чернігові. Точок “дотику” їхніх думок було чимало. А об’єднувало те, що всі вони були залюблені в українське слово, українську літературу й були “коцюбинськоцентричні” (М. Коцюбинська). Емоційна наснаженість листів К. Коцюбинської висока й щира, вони сповнені того відчуття, що в особі адресата вона бачила повне розуміння й підтримку. Зрештою, інакше й не могло бути, адже Хома Михайлович (як і Катерина Яківна!), за словами Михайлини Коцюбинської, “не мислив свого життя поза музеєм”, він “щиро зацікавленим відвідувачам, людям, які допомагали музеєві,

ладен був небо прихилити” [10, 13]. До таких зацікавлених людей долею музею, виданням наукової спадщини письменника належали Н. Калениченко та Л. Коваленко, науковці академічного Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Варто пригадати в цьому контексті той факт, як Х. Коцюбинський із дружиною героїчно рятували музей у роки війни. Він домігся у влади того, аби для евакуації музею в Уфу виділили окремих вагон, бо “переживав імовірну втрату його як життєвий крах” [10, 19]. Від перенапруження й переживання, що справу довго не вирішували аж до початку бомбардування, переніс інсульт.

1957 р. після виходу у світ творів М. Коцюбинського в Держлітвидаві Н. Калениченко виступила на сторінках “Літературної газети” з розлогою статтею “Про увагу до авторських текстів : з приводу нового видання творів М. Коцюбинського”, в якій торкнулася питання щодо принципів публікації класичної спадщини. Дослідниця зауважила, що в текстах знову “багато помилок, інколи пропущені окремі слова і навіть цілі речення, деякі слова замінені іншими або безпідставно відновлені за чорновиками” [5]. Про увагу до текстологічних проблем свідчить стаття К. Коцюбинської “Як Михайло Коцюбинський працював над повістю “Фата моргана” (за матеріалами Чернігівського музею М. Коцюбинського)” [8]. Отож Н.Калениченко вважала, що без спільних зусиль наукових працівників музею та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка питання підготовки академічного видання творів письменника вирішуватиметься складно, тим більше, що всі основні матеріали з життя і творчості письменника мають бути зосереджені в одному місці.

На жаль, така співпраця чомусь ігнорувалася. Наприклад, Чернігівський музей підготував четвертий науковий збірник, у якому вміщено листування та спогади про митця, і надіслав його до Інституту літератури, де той “пролежав років зо три” й повернувся назад із позитивними рецензіями “з резолюцією, що до друку не передано, бо зібралось багато своїх праць наук[ових] працівників”. Це боліло К. Коцюбинській, яка вже 10 років мріяла про видання збірника статей про класика. Загалом під орудою Хоми та Катерини Коцюбинських вийшло три наукові збірники, які прихильно зустріла критика [див.: 16, 133, 135, 136]. Усі рецензенти виокремлювали статті К. Коцюбинської [13; 20; 21; 27]. Наприклад, Д. Лукіянович писав, що її стаття, уміщена у другому збірнику (про зв’язки М. Коцюбинського із західноукраїнськими письменниками), побудована на багатому джерельному матеріалі, а тому “дає повний образ” цих взаємин, до того ж, вона “інструктивна і жваво написана”, “дає навіть більше, ніж заповідає заголовок”, бо з “листів та спогадів виростає перед нами сам письменник, його ставлення до людей і подій, його художні плани, підготовка, методи і способи літературної праці” [13, 53]. Історія видання цих збірників, їхній зміст заслуговує на окрему докладну розвідку.

Перший збірник (повна назва: Музей М. Коцюбинського в м. Чернігові : До 75-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського. Збірник перший / Ред. М. Хазан, видання музею М. Коцюбинського в Чернігові. – Чернігів, 1939. – 46 с.) форматом 62x88 та накладом 1000 примірників поширювався безоплатно. На звороті першої сторінки зазначено: “Наслідуючи приклад інших музеїв, Чернігівський Меморіально-літературний Музей М. Коцюбинського цим збірником починає періодичний випуск статтів, матеріалів про М. Коцюбинського для ширшого ознайомлення літературних працівників з архівом письменника, що зберігається в музеї”. Докладний опис змісту цього видання подає М. Мороз [15, 125–126]. Зокрема, тут уміщено спогади Х. Коцюбинського про дитячі та юнацькі роки письменника [17, 10–16], текстологічне дослідження К. Коцюбинської “До аналізу процесу творчості “Фата Моргана” М. Коцюбинського” [17, 17–26], а також її статтю “М. Коцюбинський як член Чернігівської губерніяльної ученої архівної комісії” (Матеріали по громадську діяльність письменника в роки 1902–4), невідомі листи М. Коцюбинського до І. Гінцбурга та М. Іорданської,

коментарі до них, подано коротку історію музею, написану Катериною Яківною. Читач довідується, що музей відвідали М. Шагінян, О. Довженко, І. Айзеншток, М. Калаушин, Ю. Яновський, Н. Рибак, І. Стебун, Л. Смілянський та ін. Вміщено телеграми М. Андрєєвої, дружини М. Горького, М. Калаушина, М. Шагінян та ін. із нагоди 75-річчя від дня народження письменника.

Як згадує Михайлина Коцюбинська, її мати “з надзвичайним інтересом, навіть з ентузіазмом віддавалася текстологічній роботі над рукописами у процесі підготовки їх до друку” [10, 117]. Так, зокрема, у статті про роботу письменника над повістю “*Fata morgana*” залучила до аналізу багатий документальний матеріал, зібраний самим автором (судові акти обвинувачення селян у розгромі поміщицьких маєтків у с. Буровка, Бігачі, Великий Листвен, Локнисте, Вихвостів, дописи сільських кореспондентів і таке інше). Унаслідок вивчення цих документів та тексту твору авторка доходить висновків, що письменник не йде “наосліп за цими матеріалами”, а намагається збагнути причини цієї помсти бідноти над “куркульською зграєю”. Зараховуючи письменника до революційно-демократичного крила в літературі, К.Коцюбинська зазначає, що з обширу зібраного ним матеріалу митець “вибирає лише ті факти, що відповідають його основним планам”, він “бере з кожного джерела лише типове, і цим поширює значення свого твору, виходить за межі малюнку місцевих подій, а дає широке полотно з історії українського села в епоху революційних та аграрних рухів”. Дослідниця наголошує, що письменник не використовує чимало “цікавих ефектних деталей” із зібраних матеріалів, а деякі “з них... бере буквально. Але частіше сухий протокольний факт в “*Фата моргана*” перетворюється в художній образ, чіткий, сповнений демократичних симпатій автора” [17, 17]. І далі авторка посторінково провадить текстологічне зіставлення документів з текстом твору.

У 1941 р. вийшло друге доповнене видання цього збірника. У передмові зазначалося, що за рік після першого випуску “Музей одержав численні відгуки з цінними вказівками, порадами, а також з побажанням випустити його вдруге поширеним. Ідучи назустріч цим бажанням, Музей перевидає збірник, поповнюючи його новими матеріалами та ілюстраціями” [26]. Унесено зміни у вихідні дані збірника: “Народний комісаріат освіти УРСР. Чернігівський державний меморіально-літературний музей М. Коцюбинського: До 75-річчя з дня народження М.М. Коцюбинського. Збірник I. – Вид. друге, доповнене. Впорядкував Х.М. Коцюбинський. – Чернігів, 1941. – 92 с. – ціна 4 крб. 25 коп.”. У цьому виданні не вказано склад редколегії, а названо лише прізвища редактора та коректора (відповідно – М.Д. Хазан та К.М. Набок). Збірник вийшов незадовго до початку війни фашистської Німеччини із СРСР (підписано до друку 27.III.1941, формат випуску 60x92, наклад – 4000 примірників).

Зауваження та побажання читачів було враховано: подані матеріали було скомпоновано більш фахово. Наприклад, якщо перше видання відкривалося словом письменника О.Десняка на могилі М. Коцюбинського 18 вересня 1939 р., то в другому доповненому воно логічно розміщене наприкінці книжки. У другому виданні спочатку викладено “Коротку історію будинку-музею М. Коцюбинського в Чернігові”. К. Коцюбинська значно розширила свою статтю про “*Фата моргана*”, поділивши її на три розділи: I. Матеріал і художній образ. II. Художні засоби в “*Фата моргана*” М. Коцюбинського. III. Народні приказки в “*Фата моргана*”. Перший розділ містить текст попереднього випуску, а в другому та третьому вона звертає увагу на поетичну мову митця, котра, як і в “*Інтермеццо*” та “*Тінях забутих предків*”, за її твердженням, досягає “найвищої майстерності”. К. Коцюбинська на підставі докладного вивчення рукописів, чернеток, зіставлення кількох редакцій твору доходить висновку, що це дає змогу “проникнути у творчу лабораторію письменника, де зароджувалася, росла і зміцнювалася мова його творів перш, ніж дійти до читача” [26, 39]. Приказки та прислів'я дослідниця групує за

такими гаслами: “Змалювання сільської бідноти”, “Пан і куркуль про бідноту”, “Різні вислови”, “Лайки на панів”. Вона описала й ті “художні засоби, якими письменник змальовує зовнішні портрети головних персонажів, а також розкриває їхню психологію”. Найчастіше серед них зустрічаються епітети, метафори й порівняння. К. Коцюбинська доповнює слухними примітками і статтю про діяльність М. Коцюбинського як члена Чернігівської губернської ученої архівної комісії. Тут подано інформацію про “Художні експонати в Чернігівському музеї М. Коцюбинського”, уміщено допис Х. Коцюбинського “Легенда про Маланку” з додатком двох листів до колгоспниці с. Вихвостів Ярини Волох, яку вважали прототипом героїні Маланки. Автор нотатки спростовує цю легенду. Майстерно написаний нарис М. Хазана “Подорож у Вихвостів”, в котрому автор на основі спілкування з багатьма селянами оповідає про їхні життєві будні. Додано ілюстрації, зокрема І. Їжакевича до “Фати моргани”, картину художника С. Бутніка “Юнак Коцюбинський слухає лірника”, фото дитячих ясел на місці колишнього панського будинку, фото електростанції на місці гуральні у с. Вихвостів¹.

1940 р. в Чернігові вийшов другий збірник – “Музей М. Коцюбинського в Чернігові: до 50-річчя літературної діяльності М. М. Коцюбинського. Збірник 2: М. Коцюбинський і Західна Україна / Впорядкував Х. М. Коцюбинський. – Чернівці, 1940. – 172 с.”². До редколегії входили Г. Й. Чеховський, М. Д. Хазан, Х. М. Коцюбинський. На звороті титульної сторінки вказано, що “в редакції найбільшу участь брав І. Я. Айзеншток”. Обгортку оформив худ. Г. М. Пустовийт, коректор К. М. Набок. Здано до складання 16.09.1940 р., підписано до друку 15.10.1940 р., наклад – 1100 примірників. Формат 60x90, виготовлено Чернігівською друкарнею ім. С. М. Кірова. Видання безоплатне.

У “Передмові” зазначалося, що тематика другого за порядком збірника пояснюється тим, що 1939 р. сталося возз’єднання України, до того ж минало 50 років літературної діяльності М. Коцюбинського. Оскільки той бував у Західній Україні, мав тісні контакти з багатьма тамтешніми громадсько-культурними діячами та письменниками, музей вирішив видати тематичний збірник. Із цією метою директор музею Хома Михайлович 1939 р. спеціально їздив до Львова та Чернівців, де “ласкава допомога численних осіб дала змогу зібрати зовсім новий, ще невідомий дослідникам матеріал, який у значній мірі подається в цьому “Збірнику” – повністю або в уривках і цитатах (в статті К. Коцюбинської). На жаль, обмежений обсяг “Збірника” примусив робітників музею відкласти публікацію деяких матеріалів до дальших випусків. Водночас музей визнав за потрібне вмістити дещо з опублікованого раніше (як листи Коцюбинського до Гнатюка, його ж таки реферат про Івана Франка тощо), зважаючи або на повноту публікацій, або на те, що дотеперішні публікації порівняно мало знайомі читачам” [18]. Як твердить М. Коцюбинська, її батько під час подорожі зустрічався у Чернівцях з Ольгою Кобилянською та “привіз звідти надзвичайно багато цінних матеріалів” [10, 119].

У передмові до збірника колектив музею висловив подяку всім, хто допомагав збирати матеріали, які поповнили фонди музею, збагатили його новими

¹ У ЦДАМЛМ України на примірниках цих видань є дарчі надписи Х. Коцюбинського (“*Вельмишановному Ю. О. Меженку на спогад про перебування в Чернігові та допомогу в роботі музею. Х. Коцюбинський, К. Коцюбинська. 21/У 41. Чернігів*” (шифр – Х, К-75)) та К. Коцюбинської (“*Шановному Євгену Прохоровичу Кирилюкові від К. Коцюбинської*” (шифр – XIV 3-41); “*Шановному тов. Є. Кирилюкові від Х. і К. Коцюбинських. 2/II 1940. Чернігів*” (шифр – XIV-341)).

² У ЦДАМЛМ України на примірниках цього збірника є такі дарчі надписи Х. Коцюбинського (“*Многоуважаемому Юрію Алексеевичу Меженку от Х. Коцюбинского. 5/XII.40. Чернигов*” (шифр – АВТ-341); “*В/шановній М. Ф. Мамонтовій. Х. Коцюбинський. 23/XI 40, Чернігів*” (шифр – Авт. 3-41)). Тут ідеться про дружину письменника Якова Мамонтова, Маргариту Федорівну Гармсен. Свого часу Я. Мамонтов інсценізував повість “*Fata morgana*”. – С. К.; дарчий надпис К. Коцюбинської: “*Вельмишановному Євгену Прохоровичу Кирилюку на згадку про коротке перебування в Уфі від К. Коцюбинської. 10/I. 1942. Уфа*” (шифр – Х IV 3-41).

документами, зокрема Т. Бурачинському, В. Дорошенкові, П. Карманському, І. Крип'якевичу, Р. Лукань, З. Майківській, О. Пріцаку, М. Рудницькому, І. Свенцицькому, В. Сімовичу. Як стверджує М. Коцюбинська, з багатьма з них Хома Михайлович зустрічався у Львові під час поїздки 1939 р.

Збірник відкривався статтею К.Коцюбинської “Зв’язки М. Коцюбинського з західноукраїнськими письменниками”, в якій авторка наголошує, що початок літературної діяльності М. Коцюбинського припадає на 1890 р., коли на сторінках львівського журналу “Дзвінок” було опубліковано його вірш “Наша хатка”. Цього ж року письменник-початківець відвідав Львів (5–17 червня), “бажаючи обізнатися з культурним життям братів в тодішній Галичині” [18, 7], де познайомився з багатьма редакторами, видавцями, зокрема з І.Франком. Загалом на Західній Україні письменник побував 6 разів. На підставі датування віз Волочиської прикордонної застави К. Коцюбинська уточнює терміни першого перебування М. Коцюбинського у Львові: не три місяці, як уважалося до цього, а всього 12 днів – з 5 по 17 червня. Дослідниця наголошує, що “близько двох з половиною десятиліть літературна діяльність М. Коцюбинського вплітається в культурне життя Західної України, становить невід’ємну частину його, заповнює новим змістом, збагачує його” [18, 8]. Мета її статті – не “докладно дослідити взаємини” письменника із західноукраїнськими письменниками, не встановити взаємовпливи (“це “справа істориків української літератури” – показовий факт високої наукової етики дослідниці), а ознайомити читачів із неопублікованим листуванням письменника, що, на її слушну думку як музейного науковця, є “одним із важливих документів для вивчення зв’язків”. Любов матері до листів передалася дочці Михайлині, котра згадувала, що “завжди бачила на її столі розгорнуту книгу спогадів, або листів, або якийсь біографічний роман”, а тому, перейнявши естафету від матері, вона “на схилі віку віддалася воістину “сродній” праці над українськими мемуарно-епістолярними скарбами” [10, 126] й полишила читачам знану нині в Україні монографію “Зафіксоване і нетлінне: роздуми про епістолярну творчість” (2001).

Варто звернути увагу й на підхід К. Коцюбинської до класифікації листів, які вона “відповідно до переважаючого кола осіб і питань, зачеплених в листах” групує в “три основні етапи: перший – [18]90-і роки, початок літературної діяльності М.Коцюбинського, період формування М. Коцюбинського як письменника; другий – перша половина 900-х років, період революційного піднесення, пожвавлення громадської, видавничої роботи М. Коцюбинського; і третій – останні роки, період інтенсивної роботи над гуцульською тематикою, дружби з Максимом Горьким та найширшої популярності. Найбільш глибокі зв’язки і листування проходять майже через всі названі періоди, як, наприклад, із Франком, Гнатюком, і почасти з Стефаником, і становлять основний стрижень листування” [18, 8]. І далі вона докладно аналізує кожну групу листів, розкриває співпрацю М. Коцюбинського з редакціями журналів “Дзвінок”, “Зоря”, “Правда” та її редакторами В. Шухевичем, В. Лукичем, О. Барвінським. У підрядкових примітках К. Коцюбинська уточнює, спростовує окремі факти, які стосуються цієї співпраці. Наприклад, ведучи мову про журнал “Дзвінок”, зазначає, що редакція не вказала імені автора “Святого вечора”. Це уривок із твору Ф. Достоєвського, перекладеного М. Коцюбинським. У листі до К. Паньківського від 23 грудня 1899 р. він просив виправити цю помилку, бо ніколи не присвоював собі чужих праць. Чи, скажімо, присутнє уточнення щодо перекладу твору А. Чехова “Івасик” та його авторства. У рукописі, копію з якого надіслав В.Дорошенко, зав. рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки АН УРСР, значилося: “Івасик”. З московського переклала Лідія Коцюбинська”. К. Коцюбинська робить припущення, що “Лідія Михайлівна, сестра письменника, літературної роботи не вела, є дані думати, що переклад оповідання “Ванька” належить до серії перекладів М. Коцюбинського початку 90-х років” [18, 9]. К. Коцюбинська

звертає увагу на “робочу” дискусію М. Коцюбинського та В. Лукича навколо мовних питань, на коректуру “Зорі”. М. Коцюбинський наголошував, що українець як такий має “музикальне вухо”, природне почуття “законів евфоніки”, а тому завжди “обминає натовп голосозвуків або шелестозвуків” [18, 9].

К. Коцюбинська докладно проаналізувала листування М. Коцюбинського з І. Франком, О. Кобилянською, В. Гнатюком, але як справжній джерелознавець та музейник не залишила поза увагою й “менш відомі імена” – О. Маковея, А. Чайківського, Н. Кобринську, П. Карманського, Н. Бочковського (перекладача творів М. Коцюбинського на чеську мову), Р. Сембратовича, М. Рудницького та ін. У підсумку доходить висновку, що ці листи “з достатньою виразністю ілюструють широту літературно-громадських інтересів Коцюбинського”, а також і те, що йому був чужий “специфічно український патріотизм”, як і його друзям “специфічно галицький”, бо вододіл між Україною наддніпрянською та наддністрянською був їм чужий, вони прагнули бачити Вітчизну єдиною. Як видно із приміток, К. Коцюбинська готувала до друку й розділ “Спогади”, де було вміщено мемуари В. Гнатюка, В. Сімовича, М. Рудницького, В. Дорошенка, їх листування. У цьому була велика заслуга Хоми Михайловича, який спонукав чимало цих авторів до написання відповідних текстів.

Так, наприклад, Д. Дорошенко згадував, що після похорону М. Лисенка в 1912 р. він провідав недужого М. Коцюбинського в лікарні проф. Образцова; його здивувало, що “коло Михайла Михайловича не було дружини і нікого з рідні. Не забували за його тільки приятелі – студенти. Вони дежурили коло недужого” [18, 171]. Ці “закиди” К. Коцюбинська залишила чомусь без коментарів, але водночас спростувала неточне твердження проф. Львівського університету В. Сімовича про те, що М. Коцюбинський під час відкриття пам’ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р. як делегат від Чернігова не читав вітального адреса. Насправді, лише після його виступу поліція заборонила виступи українською мовою. На підтвердження сказаного покликається на 10 книгу “Киевской старины” за 1903 рік, де про це йдеться на с.194.

Збірник містить 15 різноманітних ілюстрацій, цікаві світлини про перебування М. Коцюбинського на Гуцульщині, на о.Капрі, фото журналів, де письменник публікувався, а також розвідку І. Айзенштока “Гуцульські повісті М. Коцюбинського”. Попри часові нашарування (автор шпетить “вulgарних соціологів, які злигалися з “буржуазними націоналістами” в літературознавстві, і разом із “завидною настирливістю оголошували” цей твір “занепадницьким”, “кваліфікували мало не як антигромадський виступ письменника”), у цій статті спростовано те, що М. Коцюбинський буцімто не “знав гуцульського життя”, а “яскравий фольклоризм”, наголошував автор статті, аж ніяк не був містикою чи прикриттям “справжнього реакційного її смислу” [18, 38]. Суцільне огуджування, зазначає критик, призвело до “применшення... художніх якостей” повісті, породило “небажання проаналізувати її місце в загальній творчій еволюції письменника, її зв’язок (як нам уявляється дуже близький) з іншими задумами і творами Коцюбинського” [18, 39]. До речі, републікація статті І. Айзенштока (уперше надрукована на сторінках “Літературної критики” 1940 р., кн. №8–9) була сприйнята критикою неоднозначно [13; 20; 21; 27]. Так, наприклад, С. Шаховський вважав її “спірною і не такою вже оригінальною”, тоді як Д. Лукіянович наголошував, що саме ця “студія І. Айзенштока про “Гуцульські повісті” Михайла Михайловича” “підносить велику пізнавальну вартість збірника”. Автор статті, наголошує рецензент, “шукає внутрішніх зв’язків” з іншими творами митця, а тому “хоч би когось і не переконали здогади І. Айзенштока про зміст ненаписаних повістей та про їх внутрішній зв’язок – то широкий апарат і порівняльний метод у його праці дуже видатно причинився до вивчення повістей “Тіні забутих предків” і “Фата моргана” [27, 54].

Зазначимо, що навіть в Уфі під час евакуації К. Коцюбинська не покидала наукової діяльності. 1943 р. під егідою Інституту мови і літератури АН УРСР за ред. акад. П. Тичини Х. й К. Коцюбинські впорядкували 3-ій збірник “М. Коцюбинський і Західна Україна” (видано в Уфі у друкарні “Октябрьский натиск”, підписано до друку 08. 04. 1943, наклад – 3000!). Тут було вміщено листування М. Коцюбинського та В. Гнатюка за 1905–1913 рр., а також з О. Кобилянською, О. Маковеем (подано коротку біографічну довідку адресата), невідомі спогади Л. Гарматія, П. Шекерика-Доникова про М. Коцюбинського та інші матеріали. Передмову до збірника написав Л. Смілянський.

З родиною Л. Смілянського Катерина та Хома Коцюбинські, як згадує Михайлина, особливо подружились в Уфі, де перебували в евакуації під час Другої світової війни. До них на “дорогоцінну чернігівську печену картоплю” (один мішок удалося прихопити із собою), яку запікав Хома Михайлович у духовці великої пічки, що обігрівала їхню кімнату, сходилися увечері в роки першої башкирської зими С. Маслов, Ю. Яновський, П. Тичина, Л. Смілянський із родиною, Д. Гофштейн, Г. Лазаревський, М. Рильський. Мала Михайлина дивувала присутніх тим (й особливо М. Рильського), що вивчила напам’ять вірш “Слово про рідну матір” (автор твердив, що він не зміг би запам’ятати увесь свій твір). Майбутня дослідниця “літератури факту” слухала “їхні цікаві, дотепні й змістовні розмови” й “засинала, заколисана ними, на своїй, пристосованій під ліжко, чернігівській скрині” [10, 17]. Смерть Хоми Михайловича Смілянські сприйняли як втрату близької й дорогої людини, про що свідчить текст телеграми: “Сумуємо разом з Вами з приводу тяжкої втрати. Розділяємо глибоке горе Вашої сім’ї. Ваші друзі Смілянські” [24, арк.10].

Як уже згадувалося, Л. Смілянський написав розлогу передмову до чернігівсько-уфимського збірника. Листи М. Коцюбинського, наголошував її автор, особливо цінні, бо митець “мав багато на душі і серці, а далеко не все сказав у творах”, “мало кому він зв’язався до кінця”, а тому його листи “то ще не откровення його, а тільки бліді, крапчасті, розірвані сліди чорнила на промокальному папері”, які у своїй сукупності, наголошує письменник, “є ще одним ключем до зачиненої лабораторії письменника”, і кожне листування з певним адресатом, уважав Л. Смілянський, то “нова яскрава сторінка з душевної біографії автора “Fata morgana” й “Intermezzo”. Із цього погляду третій збірник, наголошував прозаїк, “містить виключно важливі для вивчення великого письменника матеріали”, адже епістолярій “допомагає нам зрозуміти творчий шлях Коцюбинського від першого його аж до останнього року” [23, 6]. Особливу увагу автор звернув на опубліковані вже листи М. Коцюбинського до О. Аплаксіної, в яких “перед нами Коцюбинський без високого крохмального комірця і галстука – то втомлений, і хворий, то повен снаги і віри сонцепоклонник, щира людина, якою не хотіли і не могли побачити його деякі сучасники” [23, 6]. Л. Смілянський високо оцінив подвиг Коцюбинських, які вберегли цінні експонати музею, вивезли їх до Уфи, де теж наполегливо працювали, результатом чого був вихід у світ третього збірника.

Щодо Л. Смілянського, то маємо ще одну точку “сходження” позитивних думок обох кореспонденток, адже Н. Калениченко написала післямову до четвертого видання його повісті “Михайло Коцюбинський” (1955; див.: [3]). Після першого видання повісті (1940 р.) її прихильно сприйняли й високо оцінили Хома та Катерина Коцюбинські. Про це свідчить їхній дарчий надпис на обкладинці другого чернігівського збірника “М. Коцюбинський і Західна Україна: до 50-річчя літературної діяльності М.М. Коцюбинського” (1940), що зберігається в ЦДАМЛМ України¹. Отож інтерес до думки Н. Калениченко

¹ “Вельмишановному і дорогому Леоніду Івановичу Смілянському з подякою за серйозну, цікаву і високохудожню повість про М. Коцюбинського і його шановній, милій дружині Ніні Степанівні. 5/ХІІ [19]40 р. м. Чернігів. – Х. Коцюбинський, К. Коцюбинська”.

стосовно біографічної повісті, яку вона надіслала К. Коцюбинській, був особливий: не зважаючи на заборону лікарів читати, Катерина Яківна “зразу ж ознайомилася з <...> післямовою” [09.10.1955]. Річ у тім, що на сторінках “Літературної газети” 28 лютого 1940 р. (№40) у рубриці “Обговорюємо нові твори” було опубліковано відгуки про твір Л. Смілянського М. Кибальчича, А. Шияна, В. Козаченка, а також розлогу рецензію К. Коцюбинської “Враження від повісті”.

У “Книзі спогадів” Михайлина Коцюбинська не без гіркоти писала, що її мати не змогла до кінця “вивільнитися від синдрому “старшого брата”, перебувала “в полоні ідеологічних штампів доби” [10, 116]. Попри загалом високу оцінку повісті Л. Смілянського, слушні зауваження, у згаданій рецензії особливо відчутний отой “ідеологічний полон” її суджень, хоча він не такий відвертий, як, скажімо, у післямові Н. Калениченко. Катерині Яківні, вірогідно, було цікаво дізнатися, як поставилася її адресатка до показу у творі сімейних стосунків М. Коцюбинського, його любовної історії з О. Аплаксіною. Деякі рецензенти робили критичний закид Л. Смілянському щодо “роздвоєння в особистому житті” митця, бо “змалювання інтимних відносин між Коцюбинським і Аплаксіною призвело, по суті, до зниження образів Коцюбинського, його дружини Віри Устимівни” [25, 114]. І. Денисюк жартував із цього приводу, що в “соціалістичній свідомості” радянських літературознавців М. Коцюбинський як “найчервоніший” співець революції 1905 р. не міг існувати в контексті любовних колізій, тобто, “відкрити своє серце” високим почуттям, будучи порядним сім’янином. К. Коцюбинська звернула увагу на те, що автор твору “тонко, без подачі зайвих сімейних сцен, що могли б дати дешевий ефект, розкриває родинну драму” письменника. Вона справедливо твердила, що “Віра Іустимівна, якій письменник колись віддав кращі свої почуття, стала з роками вже дальшою від нього... перетворювалася в матір його дітей – і тільки. Природна делікатність не дозволяла показати це всім, і про людське око все було гаразд”. Однак, попри об’єктивність митця у показі цієї делікатної теми, зауважує: між матір’ю письменника Лікорою Максимівною та невісткою не було “ніжних почуттів”, як про це твердить автор, бо “мати безмежно любила свого Мусю і не могла своїм чулим серцем не помітити розхолодження сина”. На думку К. Коцюбинської, “неприємної фальші” припустився Л. Смілянський і в останніх рядках повісті, коли “примушує Коцюбинського написати листа Марині (мова про Аплаксину. – С. К.) про те, що він має намір назавжди розійтися з нею. Такого листа Михайло Михайлович не міг би написати, бо був цілком свідомий, що життя, яке він так любить, вже покидає його” [6, 2]. Н.Калениченко, беручи до уваги той факт, що прозаїк у наступних виданнях повісті таки “переосмислив” сюжетну лінію “Коцюбинський – Аплаксина”, зазначала, що “позитивною рисою повісті є також вміння зберегти міру і такт у змалюванні” цих взаємин, які автор свідомо не обрав “за основний стрижень” у творі, але “зумів показати справжні відносини їх – щирі, правдиві, красиві” [3, 255].

Варто наголосити на тому цікавому факті, що 28 грудня цього ж року К. Коцюбинська вдруге опублікувала більш “сконденсовану” рецензію на цей твір на сторінках чернігівської обласної газети “Більшовик”. Новим штрихом у ній було те, що твір розглянуто вже в контексті “біографічних новел, повістей, романів з життя Пушкіна, Шевченка, Бальзака”, серед яких “помітне місце зайняла повість Л.Смілянського “Михайло Коцюбинський” [7]. Як зауважує М. Коцюбинська, у її матері була “безперечна компаративістська жилка – порівняння, перегаки, взаємопереливання різночасового й різнометного матеріалу” [10, 125]. У новій рецензії вона, попри іншу думку деяких критиків, наголосила на тому факті, що саме “хвилюючі рядки про взаємини з Аплаксіною особливо пошваблюють образ письменника”, бо, власне, слушно зауважує К.Коцюбинська, у “цій біографічній лінії повість виявляє в авторові уважного дослідника різних біографічних, мемуарних та критичних матеріалів про

Коцюбинського і його епоху” [7]. Органічно вплітаються у тканину художнього твору, на її думку, і “художні домисли” автора: образи, факти, епізоди, які правдиво “доповнюють” образ письменника. Є підстави твердити, що на ці твердження К. Коцюбинської вплинула стаття-автокоментар Л. Смілянського “Біографія і літературний образ”, у якій письменник розмірковує про всі труднощі у створенні біографічного роману чи повісті, про правомірність використання документальних джерел, про історичну правду і домисел, який, тобто, домисел, уважав не тільки “правом автора біографічного роману чи, взагалі, історичного художнього твору, але й його обов’язком” [22, 133].

К.Коцюбинська через прихильну оцінку зображеної у творі Л. Смілянським “любаски” Марини, яка “розуміла всі настрої”, “вгадувала <...> думки, вміла своїм мудрим серцем передчувати майбутнє свого коханого друга і своєю незайманою простотою, щирістю зігрівала його наболіле серце”, фактично передає своє прихильне ставлення до Олександри Аплаксині. Власне, цей факт згодом негативно позначиться на взаєминах, досить складних, К.Коцюбинської та дочки письменника Ірини після смерті Хоми Михайловича. Якраз із листів К. Коцюбинської до Н. Калениченко дізнаємося, що Олександра Аплаксина, “любаска Коцюбинського” (І.Денисюк), дуже часто була в їхній родині та навідувалася до музею, цікавилася усім, що стосувалося життя і творчості М. Коцюбинського. Зокрема, коли Н. Калениченко надіслала їй примірник повісті Л. Смілянського про М. Коцюбинського зі своєю післямовою, то О. Аплаксина у листі-подяці зазначила, що автор цієї книжки подарував їй перше видання твору 1940 року. На жаль, свого часу вона визичила цю повість комусь зі своїх знайомих і дорогу її серцю книжку було втрачено назавжди.

У статті “Після відвідання музею” йшлося й про потребу видання повноцінного бібліографічного покажчика, який би містив інформацію про видання творів М. Коцюбинського в Україні та за кордоном, про критичні праці про творчість письменника. Покажчик, укладений Г. Гімельфарб, про що згадано в листі К. Коцюбинської, Н. Калениченко вважала незадовільним щодо повноти опису всіх критичних джерел, зокрема інформації про видання творів. М. Мороз, автор бібліографічного покажчика про М. Коцюбинського (1964), прихильно відгукнувся на це видання. Він зазначив, що покажчик практично відображає всю критичну літературу про М. Коцюбинського, але, на жаль, тут не названо окремі статті Д. Косарика, В. Федуна, О. Десняка, О. Корнійчука та К.Я. Коцюбинської “Записні книжки М. Коцюбинської” [15].

Питаннями бібліографії К.Коцюбинська цікавилася давно. Наприклад, 1939 р. в Чернігові в друкарні ім. С. Кірова під егідою Чернігівської державної обласної бібліотеки ім. В. Короленка та обласного відділу народної освіти видано бібліографічну пам’ятку “М.М. Коцюбинський (1864–1939)”, яку уклав Федінченко (ініціали не вказано). Обсяг книжечки – 16 сторінок, формат 62x88, наклад – 1500 примірників. На звороті титульної сторінки зазначено, що “бібліографічні дані перевірені в музеї М. Коцюбинського в Чернігові. Наук. роб. К. Коцюбинська”. Покажчик складався із семи розділів: I. Класики марксизму-ленінізму, керівники партії та уряду про культурну спадщину (С.3–4); II. М. Горький і М. Коцюбинський (С.4–5); III. М. Коцюбинський і революція 1904–1907 рр. (С.5); IV. Життя і творчість М.М. Коцюбинського (С.6–12, тут подано основні дати життя (укладені К. Коцюбинською), а також літературу про його творчість); V. М. Коцюбинський в світлі радянської критики (С.13–14, праці І. Стебуна, Бугайко, Б. Якубського, К. Коцюбинської). VI. Основні твори М. Коцюбинського (С.15); VII. Художня література (С.15–16). Цінність цього видання в тому, що тут зафіксовано праці К. й Х. Коцюбинських, а також опубліковано статтю К. Коцюбинської “Коцюбинський і Шевченко” з газети “Більшовик” від 15 квітня 1938 р. Бібліографічні покажчики про життя і творчість були в їх полі зору. Про це свідчить довідник, укладений аспірантом Одеської

центральної наукової бібліотеки О.М. Горецьким “Михайло Коцюбинський: бібліографія за 10 років (1917–1927). – Одеса, 1928. – 22 с.” з переднім словом проф. К. Копержинського¹.

Підсумовуючи джерелознавче прочитання листів Катерини Коцюбинської до Ніни Калениченко, варто наголосити на тому, що це перша спроба розглянути цікаву епістолярну спадщину непересічної жінки-матері та науковця, архіву родини Хоми та Катерини Коцюбинських загалом. Їх доробок (опублікований і рукописний) вартий окремого дослідження, аби їхні імена не загубилися в нашій культурі. Катерина Коцюбинська віддано працювала на благо України й заслуговує на глибоку повагу не лише як мати Михайлини Коцюбинської, а і як невтомний працівник на ниві громадсько-культурного життя України першої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Звіт* Коцюбинської К.Я. про роботу у Вінницькому музеї М.М. Коцюбинського // Центральний державний музей-архів літератури і мистецтва України (надалі ЦДАМЛМ України). – Ф.940. – Оп. 2. – Од. зб. 31. – Арк. 1–5.
2. *Калениченко Н.* Після відвідання музею // *Літ.* газета. – 1955. – №7 (1210). – 17 лют. – С. 4.
3. *Калениченко Н.* Повість А. Смілянського “Михайло Коцюбинський”: [післямова] // *Смілянський А. Михайло Коцюбинський.* – К. : Держлітвидав України. – 1955. – С.217–228.
4. *Калениченко Н.* Прикра помилка // *Літ.* газета. – 1956. – №5 (1260). – 2 лют. – С.4.
5. *Калениченко Н.* Про увагу до авторських текстів: з приводу нового видання творів М. Коцюбинського // *Літ.* газета. – 1958. – №37 (1447). – 13 травн. – С.2.
6. *Коцюбинська К.* Враження від повісті: [рец. на повість А. Смілянського “Михайло Коцюбинський”] // *Літ.* газета. – 1940. – №10. – 28 лют. – С.2.
7. *Коцюбинська К.* Повість про Михайла Коцюбинського // *Більшовик.* – 1940. – №301(2401). – 28 груд. – С.4.
8. *Коцюбинська К.* Як Михайло Коцюбинський працював над повістю “Фата моргана”: за матеріалами Чернігівського музею М. Коцюбинського // *Вітчизна.* – 1950. – №5. – С.157–164.
9. *Коцюбинська К.* Листи до Ніни Луківни Калениченко (09.03.1922–01.04.2008): 15.11.1954 – 15.02.1956 рр., всього 16 листів // Архів автора статті. У тексті вказуємо дату листа.
10. *Коцюбинська М.* Книга споминів. – К. : Акта, 2006. – 288 с.
11. *Коцюбинський Р., Петренко П.* Проти українського націоналізму в музейній справі // *Більшовицька правда* (Вінниця). – 1934. – №191(725). – 20 серпн. – С.3.
12. *Коцюбинський Х.* Лист до газети “Більшовицька правда” із спростуванням в обвинуваченні його родини в націоналізмі // ЦДАМЛМ України. – Ф.940. – Оп.2. – Од. зб. 14. – Арк.1.
13. *Лукіянович Д. М.* Коцюбинський і Західна Україна: [рец.] // *Література і мистецтво* (Львів). – 1941. – №2. – С.53–54.
14. *Матеріали* про роботу Х.М. Коцюбинського директором музею у м. Вінниці // ЦДАМЛМ України. – Ф.940. – Оп.2. – Од. зб. 13. – Арк.22.
15. *Мороз М.* Бібліографічні покажчики // *Жовтень.* – 1955. – №4. – С.120–121.
16. *Мороз М.* Михайло Коцюбинський: бібліогр. покажчик. – К. : Наук. думка, 1964. – 268 с.
17. *М. Коцюбинський і Західна Україна* : Зб. III / ред. акад. П.Г. Тичина; впорядкував Х.М. Коцюбинський. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1943. – 173 с.
18. *Музей М.Коцюбинського в м. Чернігові: До 75-ти річчя з дня народження М.М. Коцюбинського.* Зб. перший / Ред. М. Хазан, видання музею М. Коцюбинського в Чернігові. – Чернігів, 1939. – 46 с.
19. *Музей М. Коцюбинського в Чернігові: до 50-річчя літературної діяльності М.М. Коцюбинського.* Зб. 2: М.Коцюбинський і Західна Україна / Впорядкував Х.М. Коцюбинський. – Чернігів, 1940. – 172 с.
20. *Саласін К. М.* Коцюбинський і Західна Україна: [рец.] // *Вісті.* – 1941. – №13(6106). – 16 січ. – С.3.
21. *Сенченко І.* Інтересний збірник: [рец.] // *Красное знамя.* – 1941. – №62 (958). – 15 март. – С.4.
22. *Смілянський А.* Біографія і літературний образ // *Літ.* критика. – 1939. – №8–9. – С.133–140.
23. *Смілянський А.* Передмова // М. Коцюбинський і Західна Україна: Зб. III / ред. акад. П.Г.Тичина; впорядкував Х.М. Коцюбинський. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1943. – С. 5–9.
24. *Телеграми* від окремих осіб та організацій зі співчуттям з приводу смерті Х.М. Коцюбинського / ЦДАМЛМ України. – Ф.940. – Оп.2. – Од. зб. 25. – Арк.1–16.
25. *Ходорківський І.* Історико-біографічні твори з життя письменників. – К. : Рад. шк., 1963. – С.110–115.
26. *Чернігівський державний меморіально-літературний музей М. Коцюбинського: До 75-річчя з дня народження М.М. Коцюбинського.* Зб. I. – Вид. друге, доповн. / Впорядкував Х.М. Коцюбинський. – Чернігів. – 1941. – 92 с.
27. *Шаховський С. М.* Коцюбинський і Західна Україна: [рец.] // *Літ.* журнал. – 1941. – №4 (квіт.). – С.127–128.

Отримано 6 липня 2015 р.

м. Куїв

¹На примірнику, що зберігається у фондах ЦДАМЛМ України, є такий дарчий надпис: “Високоповажному Хомі Михайловичу Коцюбинському на згадку про автора” (шифр – 8 –V1 К–75). – С. К.